

İpek Yolu Türk Dilleri

Prof. Dr. Mehmet Ölmez

Tarih Boyunca İpek Yolu'ndaki Türk Dilleri

İpek Yolu'ndaki Türk dillerini ele almak gerektiğinde, aklımıza ilk gelecek olan bilginin Türk devletinin Türklerin ortaya çıkışıyla, çıkış sebebiyle ilgili anlatıların olması gerekir. Türkler, resmi olarak ilk Türk devleti kurulmadan evvel, 6. yüzyılın ilk yarısının sonuna doğru, 550 yılı öncesi, İpek Yolu bölgesinde, özellikle de Chang'an (Xi'an)-Turfan arasındaki yolun, Gansu / Hexi koridorunun muhafızları, kollayıcıları olarak Bumin Kağan'ın devlet kuruculuğu ve komutanlığında Türkler görülmeye başlarlar (Taşağıl I s. 95 ve sonrası ile s. 177 ve ötesi).

Daha sonra da tam bu yolun kuzeyinde, İpek Yolu'na paralel olarak arka arkaya üç devlet kurarlar. Bu devletlerden üçüncüsü Uygurlara aittir. Söz konusu üç devlet 552-840 yılları arasında Moğolistan'da hüküm sürmüştür. 840'tan sonra ise Kırgızların Moğolistan'ı ele geçirmeleriyle Hexi koridorunun kuzeyinde, yani, Chang'an ve Turfan arasındaki yolun kuzeyinde, Moğolistan'da yaşayan Türk dili konuşan kavimlerin önemli bir bölümü İpek Yolu'nun kalbine, Turfan, Beş Balık, Aksu, Kaşgar bölgesine, Kazakistan'a, Kırgızistan ve Özbekistan bölgesine, sonra da git gide İran ve Anadolu'ya yerleşirler.

Şimdi kısaca bu kavimlerin dillerine ve bıraktıkları dil yadigarlarına değinelim.

Tarih Boyunca İpek Yolu'ndaki Türk Dilleri

Orhon Türkçesi veya Göktürkçe
Eski Uygurca
Karahanlı Türkçesi
Harezmi Türkçesi
Kıpçak (Kuman) Lehçesi
Çağatay Türkçesi
Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca

Günümüz Türk Dilleri

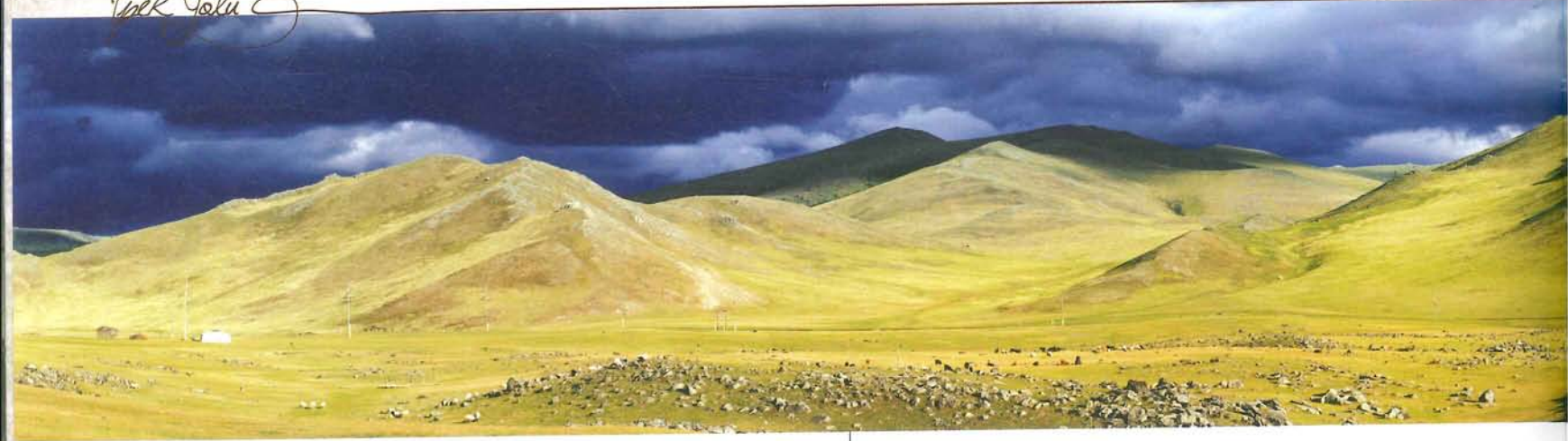
Çağdaş Uygurca
Sarı Uygurca
Kazakça ve Karakalpak diyalekti
Kırgızca
Özbekçe
Türkmence
Horasan Türkçesi
Azeri Türkçesi
Türkçe

Orhon Türkçesi veya Göktürkçe

Bumin Kağanın önderliğinde kulunan ilk Türk devletinden (552-630) günümüze Türkçe bir belge, kitabe ulaşmamıştır. İlk Türk Kağanlığından (hem Doğu hem de Batı Kağanlığından) günümüze ulaşan belgeler Soğud, Brahmi ve başka alfabelerle yazılmış, Türkçe olmayan kitabelerdir. İlk Türkçe belgeler İkinci Türk Kağanlığından kalma,

Kül Tigin Yazıtı veya Kül Tigin Kitabesi, Bilge Kağan tarafından ölen kardeşi Kül Tigin adına M.S. 732'de dikilmiştir. (karşı sayfa)

Türklere özgü yazıyla yazılmış "Göktürk Abideleri" adıyla tanınan yazıtlardır. Başta Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk olmak üzere Kağanlık'ın kurucuları, komutanları, devlet başkanları tarafından hazırlanmış olan bu abideler Türkçenin en güzel hitabet örneklerinden olup Türk tarihinin ve dilinin değer biçilemeyecek şaheserlerindendir. Uygur dönemi (744-840) yazıtlar da Türk Kağanlığı ile aynı alfabe ve dili kullanmıştır. Elbette arada bazı kelime, gramer ve alfabe özellikleri, farklılıkları olduğunu unutmamak gerekir.

Soğud ve Brahmi harfli Bugut Yazıtı (Birinci Doğu Türk Kağanlığı)

Türklere özgü, eski Türk yazısı esas olarak 38 harften oluşur. Bu harflerin bir kısmı ünlülere (4 harf) bir kısmı ünsüzlere (34 harf) ayrılmıştır. Bu 38 harflere bağlı olarak 9 ünlü fonemden 17 ünsüz fonemden bahsedebiliriz (b ve v birbirlerinin allofonlarıdır, Orhon Türkçesinde b ve v anlam ayırt edici ünsüz değildir).

Ünlüler: a-e-e-i-o-ö-u-ü

Ünsüzler: b-ç-d-g-k-l-m-n-n-p-r-s-ş-t-v-y-n-z

Orhon Türkçesi dendiğinde genel anlamda kastedilen eski Türk yazısıyla 8. yüzyılın başından 9. yüzyılın ortalarına kadar Moğolistan sınırlarında kayalara ve abidelere yazılmış olan Türkçe metinlerin dili kastedilir. İmla, dil açısından Moğolistan'ın kuzeyinde, bugünkü Yenisey havasında, Altay bölgesinde ve Kırgızistan'da benzer yazıyla yazılmış metinler de bu çerçevede değerlendirilir.

Bu yazıtların sözcükleri 1000 kelime civarında

olup çok az yabancı kelime (Çince unvanlar, Soğudca ve Hintçe bir kaç kelime) içerir. Kullanılan dil bugün bir ölçüde Tuvaca ile karşılaştırılabilir. Bu dönemle bizim Türkçemiz arasında kısa bir karşılaştırma yapmak gerekirse, o dönem Türkçesinde ikinci hecenin sonundaki -g'ler bugün kaybolur: sarıg à sarı; d'ler y olur: bedük à büyük; hece başındaki -g'ler kaybolur: tavişgan à tavşan vb.

Eski Uygurca

9. yüzyıl ortasında Kırgızlarca Moğolistan'dan çıkartılan Uygurlar bugünkü vatanlarına, İpek Yolu'nun kalbi olan Turfan ve çevresine göç ederler. Burada Aksu, Beş Balık, Hoço gibi büyük merkezlerde yeni bir medeniyetle, Budizm, Manihaizm ve Hristiyanlıkla tanışan Uygurlar bu bölgede 13. yüzyılın ortasına kadar kendi hakimiyetlerini sürdürür ve bu dinlere ait kitapları Uygurcaya çevirirler. Yaklaşık 400 yıllık süre içerisinde Buddhist Tripitaka'nın Mahayana koluna ait en popüler kitaplar, özellikle Çin Budizmine ait kitaplar Uygurcaya çevrilmiştir: Suvarnaprabhasa-sutra, Ma-itrisimit ve Dasakarmapathavadanamala gibi eserler bunlar arasında sayılabilir.

Uygurca, bu çeviri eserler aracılığıyla sözcük varlığını geliştirmiş, bir felsefe dili olma özelliğini kazanmıştır. Bunların başında Abhidharmakosasastra'nın yorumuna ait Uygurca bir çeviri gelir. Sonuç olarak yerli ve yabancı sözcüklerle Uygurcanın sözcük varlığı 10 000 kelimeyi aşmıştır.

Karahanlı Türkçesi (11-13. yüzyıllar)

Bu yazı dili Doğu Türkistan'da merkezi Kaşgar olan Karahanlı devletinde konuşulan Türkçe idi. Karahanlı Türkçesi ile yazılmış en önemli yapıtlar şunlardır: Yusuf Has Hacib'in 6500 beyit gibi çok hacimli manzum yapıtı Kutadgu Bilig (1069), ünlü dilci Kaşgarlı Mahmud'un Divanü lügati't-türk (Türk Dillerinin Sözlüğü) adlı Türkçe-Arapça sözlüğü (1073) ve Edib Ah-

Orhun vadisi

med Yügneki'nin Atebetü'l-Hakayık adlı küçük manzum yapıtı (12. yüzyıl sonları ya da 13. yüzyıl başları).

Bu döneme ait en önemli edebî eser olan Kutadgu Bilig'in asıl yazması kayıp olmakla beraber ikisi Arap, birisi de Timurî devri Uygur yazısıyla yazılmış 3 nüshası vardır. Divanü lugati't-türk'ün de asıl yazması kayıp olmakla beraber elimizdeki yazması devrinden yaklaşık 200 yıl sonra istinsah edilmiştir. Bugün Türkçeden Uygurcaya, Çince'den Rusçaya, İngilizce'den Farsçaya çok sayıda dile çevrilmiş bulunmaktadır.

Karahanlı Türkçesine bir yönüyle bağlanan Kuran tercümeleri ve tefsirleri de bu dönemin dili için önemli kaynaklardır.

Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ile Çağatayca arasında bir geçiş evresidir. Karahanlılardan sonra Orta Asya'da kullanılan ortak İslami Türk diline verilen addır. Harezmi Türkçesi Karahanlı Türkçesinin devamı gibidir. Bir yönden de Çağataycanın ilk dönem özelliklerini gösterir. Harezmi Türkçesi, ilk hece sonrasında bazı dar ünlülerin yuvarlaklaşması sogık "soğuk" > sawuk, yawız "kötü" > yawuz, ew-üm "evim", kawm-um "kavmim"; Eski Türkçe d sesinin hem d hem y ile kullanılmaya başlaması dolayısıyla Karahanlı Türkçesinden bir ölçüde ayrılır.

Harezmi Türkçesi ile yazılmış en önemli yapıtlar Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya'sı (1310), Muinü'l-mürîd (1313), Kutb'un Husrev u Şirin adlı mesnevisi (1341-1342), Nehcü'l-Feradis (1360) ve Harezmi'nin Mahabetname (1353) adlı 10 bentlik Türkçe-Farsça manzumesidir.

Kıpçak (Kuman) Lehçesi (13-17. yüzyıl)

Kıpçakça ya da Kumanca güney Rusya'da, Kırım'da ve Orta Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan göçebe Kıpçak Türklerinin dili idi. Kıpçak ya da Kuman Türkçesi, ayrıca, Mısır ve Suriye'deki Memluk devletinin (1250-

1517) Türkçe konuşan yönetici sınıfı ile Ukrayna'da yaşayan türkleşmiş Ermeniler tarafından da konuşuluyordu. Başka bir deyişle, XIII.-XVII. yüzyıl Kıpçakçasının üç diyalekti vardır: 1. Kuman diyalekti, 2. Memluk Kıpçakçası, 3. Ermeni Kıpçakçası. Bu haliyle İpek Yolu bölgesi Türk dillerinden Kazakçanın esasını oluşturan, belirli bir ölçüde Kırgızcayı da etkileyen tarihî Kıpçakça, İpek Yolu Türk Dilleri arasında sayılmalıdır.

Tarihî Kıpçakça, ilk heceden sonraki -g ünsüzlerinin türlü yönlerde gelişimi, kayboluşu veya -v'ye dönüşüyle Harezmi ve Çağatay Türkçesinden ayrılır: adığ "ayı" > ayu, arığ "temiz" > arı, açığ "acı, ısırap" > açuv, arığ "temiz" > arov, aruv,

Çağatay Türkçesi (15-17. yüzyıllar)

Çağatay Türkçesi ya da Çağatayca Özbekler, Kazaklar, Uygurlar vb. gibi Orta Asya Türkleri ile Tatarlar, Başkurtlar, vb. gibi Altınordu devletinin asıl halkını oluşturan Kıpçak Türklerinin ortak yazı dili idi. Çağatay yazı dili, yüz yıl önceki Harezmi yazı dilinin doğal bir devamı sayılır. Bununla birlikte Çağatayca /d/ sesinin /y/ye değişmesi (adak "ayak" > ayak, bedük > biyik "yüksek"); w > v değişmesi (ew > iv "ev", sew- > siv- "sevmek"); zamir /n/sinin kaybolması (ew-i-n-de > iv-i-de "evinde"); gerileyici ünlü benzeşmesi (eçkü "keçi" > öçkü, esrük > ösrük "sarhoş", eksü- > öksü-, incü > üncü); yuvarlaklaşmalar (kav-dum "kovdum", kaviş- > kavuş-, şawk-um "şevkim", dawr-unuz "devriniz") sebebiyle Harezmi Türkçesinden ayrılır, günümüz Orta Asya Türk dillerinin kurucusu, ana yazı dilidir.

Çağatayca ile yazılmış en önemli yapıtlar Ali Şir Nevai'nin (1441-1501) yapıtları ile Babür Şah'ın (1483-1517) Vekayiname adlı hatıratıdır.

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca (13-15. / 15-19. yüzyıllar)

Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu'ya yerleşen Oğuz Türklerinin ilk kez kendi lehçeleri üzerine kurdukları

yazı dilidir. Bu yazı dilinin başlıca ürünleri şunlardır: Sultan Veled'in (1226-1312) İbtidaname ve Rebabname adlı Farsça mesnevileri ile divanındaki Türkçe şiirleri (13. yüzyıl), Yunus Emre'nin (1240-1320) şiirleri, Hoca Dehhanî'nin şiirleri (13. yüzyıl), Ahmed Fakih'in Çarhname'si (14. yüzyıl), Şeyyad Hamza'nın Destan-ı Yusuf adlı mesnevisi ve şiirleri (14. yüzyıl), Ali'nin Kissa-i Yusuf adlı mesnevisi (14. yüzyıl), Âşık

Paşa'nın (1272-1333) Garibname'si (1330), Aydınoglu Mehmed Bey (1339-1349) emri ile yapılmış Kısasü'l-Enbiya çevirisi, Yusuf-ı Meddah'ın Varka ve Gülşah adlı mesnevisi (1369), Hoca Mesud bin Ahmed'in Süheyl ü Nevbahar (1349-1378), Ferhengname-i Sadi ve Ke-lile ve Dimne adlı çeviri yapıtları, Ahmedî'nin İskendername adlı mesnevisi (1390), Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necat adlı mevlidi (1409), Şeyhi'nin (1389-1430) divanı, Husrev u Şirin mesnevisi ve Harname adlı satirik mesnevisi.

Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde yazı dili olmayan Türkçe, Beylikler dönemiyle yerini bulmuş ve her beylikte yazı dili haline gelmiştir. Bu beylikler arasında başlangıçta küçük bir beylik olan Osmanlı, Fatih sultan Mehmet ile birlikte bir İmparatorluğa dönüşünce, İpek Yolu'nun son halkasında, İstanbul'da bulunan devlet dili bir Türk diline, Osmanlıların İstanbul'daki Türkçesi de öteki beyliklerin dilini emerek standart bir Türkçeye, tek yazı diline dönüştürmüştür. Osmanlıcanın öne çıkan eserlerini yazarlarını sıralamak, başlı başına bir yazı konusudur. Ancak tek kelimeyle nesirden bir isim anmak gerekirse Evliya Çelebi'yi ve Seyahatname'ni, nazımda da Baki, Fuzuli, Şeyh Galib'i özellikle anmak gerekir.

Eski Anadolu Türkçesinin ve Osmanlıcanın tek kelimeyle, diğer Türk dillerinden ayrılan bir özelliğini anmak gerekirse, Doğudaki benzeri olan Çağataycadan farklı olarak, Türkçe kelimelerde p-ç-t-k ünsüzlerinin bir ünlüden evvel (eğer aslı bir uzun ünlüye komşuyorsa) sırasıyla b-c-d-g olmasıdır. Bu durum Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıca eserlerde kelimenin eksiz, yalın halinde de görülür: at > ad, etük > edük "çizme", öt > od "ateş", oç > ök, uç > uc, tup > dib, sakın > sağın "düşünmek", koker > göger-, açığ > acı, kuç > güc vb.

Günümüz Türk Dilleri

Başlangıçtan bugüne İpek Yolu'nda konuşulan Türk dillerinin topraklarında bu dillerin devamı niteliğindeki konuşulan diller Gansu'dan İstanbul'a kadar bir zincirin halkaları gibi sıralanmaktadırlar. Bu diller kısaca aşağıdaki gibidir:

Çağdaş Uygurca

Günümüzde Uygurların büyük çoğunluğu bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur Özerk Bölgesi'nde (Şinciyang - Xinjiang eyaletinde) yaşar. Çin'de yaşayan

Uygurların toplam sayısı yaklaşık olarak 10 milyonun üzerindedir. Çin dışında özellikle Kazakistan'da bir kaç yüz bin, Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bir kısmında da az sayıda Uygur vardır. Avustralya'dan Türkiye'ye varana kadar Dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan Uygurları da buraya ilave etmeliyiz.

Eldeki son verilere göre Uygurların toplam sayısı şöyledir: Çin'de 10.069.346 (2010 sayımına göre), Kazakistan'da 224.713 (2009 sayımına göre), Kırgızistan'da 48.543 (2009 sayımına göre), Özbekistan'da yaklaşık 20.000 (2000 yılı tahmini), Rusya'da 3.696 (2010 sayımına göre; Uygurca konuşanların toplam sayısı 1.049), Türkmenistan'da 1.204 (1995 sayımına göre), Ukrayna'da 197 (2001 sayımına göre; Uygurca konuşanların toplam sayısı 23).

Çağdaş Uygurca, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Türkoloji literatüründe "Doğu Türkçesi" olarak da anılan Yeni Uygurcanın pek çok diyalikti vardır. Bunlar başlıca iki grupta toplanabilir: Güney diyalektleri, Kuzey diyalektleri.

Günümüz Uygur yazı dili Güney diyalektleri üzerine kurulmuştur. Uygurca Çin'de 1965'lere kadar Arap alfabesiyle, bu tarihten sonra on yıl kadar süren Kültür Devrimi yıllarında da Latin asıllı yeni alfabe ile yazılmıştır. Kültür Devriminden sonra ise, 1983'ten beri ise yine Arap alfabesiyle yazmaya başlamışlardır.

Eski SSCB'de konuşulan Uygurca ise 1930'a kadar Arap alfabesiyle, 1930-1947 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1947'den bu yana ise Uygurca Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Ses yapısı Eski Uygurcaya göre bir hayli değişmiş olan Çağdaş Uygurca, bugün Eski Uygurcadan Moğolcaya, Arapçadan Farsçaya, Çinceye Rusçaya uzanan alıntılarıyla zengin bir bilim ve edebiyat dilidir.

Sarı Uygurca

Sarı Uygurlar Çin'in Gansu eyaletinde yaşarlar ve toplam sayıları 2010 sayımına göre 14.378'dir. Sarı Uygurların bir kısmı moğollaşmış olup Moğolca konuşurlar ve kendilerini Şira Yugur "Sarı Uygur" diye adlandırırlar. Türkçe konuşan Sarı Uygurlar ise kendilerinden Hara Yugur "Kara Uygur" diye söz ederler. Sarı Uygurlar (Lamaist) Budisttirler.

Kazakça ve Karakalpak Diyalikti

Kazaklar Orta Asya'da Moğol istilasından sonra

Budist Uygur metni
Altun Yaruk Sudur'dan bir
fragman (BBAW - Berlin)

oluşmuş Türk-Moğol karışımı bir halktır. Kazakların büyük çoğunluğu Kazakistan Cumhuriyetinde yaşar. Kazakistan dışında, Çin, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Rusya'da da Kazak toplulukları vardır.

Kazakların toplam sayısı şöyledir: Kazakistan'da 10.096.763 (2009 sayımına göre), Çin'de 1.462.588 (2010 sayımına göre), Özbekistan'da yaklaşık 990.000 (2000 tahmini), Rusya'da 647.732 (2010 sayımına göre; Kazakça konuşanların toplam sayısı 401.455), Türkmenistan'da 86.987 (1995 sayımına göre), Kırgızistan'da 33.198 (2009 sayımına göre), Ukrayna'da 5.526 (2001 sayımına göre; Kazakça konuşanların toplam sayısı 1.041).

Kazakça 19. yüzyıl sonlarında yazı dili olmuştur. 1929'a kadar Arap alfabesiyle, 1929-1940'ta ortak Türk Latin alfabesiyle yazılmış ve 1940'tan bu yana ise Kiril alfabesiyle yazılmaktadır. Çin'deki Kazaklar Arap alfabesiyle dillerini yazmaktadır.

Kazakçanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. Sözbashi /y/ foneminin /j/ye değişmesi: ET yer > jer "yer", ET yultuz > juldız "yıldız" vb.
2. /s/ foneminin /s/ye değişmesi: ET altmış > alpis "altmış", ET kaşuk > kasık "kaşık" vb.

Kutadgu Bilig'in Fergana nüshasından bir sayfa (Özbekistan)

3. /ç/ foneminin /ş/ye değişmesi: ET çeçek > şeşek "çiçek", OT çoçka > şoşka "domuz" vb.

Kazakçaya çok yakın olan ve bu nedenle Kazakçanın bir diyalekti sayılması gereken Karakalpakça Sovyet Devriminden sonra 1924'te yazı dili yapılmıştır. 1924-1928'de Arap alfabesiyle, 1928-1940'ta ortak Türk Latin alfabesiyle, 1940-1995'te Kiril alfabesiyle yazılmış ve 1996'dan bu yana ise Latin alfabesiyle yazılmaktadır.

Karakalpak diyalekti başlıca Özbekistan'a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyetinde konuşulur. Karakalpakların toplam sayısı şöyledir:

Özbekistan'da yaklaşık 504.000 (2000 tahmini), Türkmenistan'da 3.531 (1995 sayımına göre), Afganistan'da 2.000 kadar, Rusya'da 1.466 (2010 sayımına göre; Karakalpakça konuşanların toplam sayısı 867), Ukrayna'da 117 (2001 sayımına göre; Karakalpakça konuşanların toplam sayısı ise 40).

Karakalpak diyalektinin Kazakçadan farklı başlıca seslik özelliklerinden biri ek başındaki /l/ ünsüzünün kendini korumasıdır: küşli "güçlü" (Kzk. küşti), orınlık "sandalye" (Kzk. orındık), tasla- "atmak" (Kzk. tas-ta-), atlar "atlar" (Kzk. attar), kagazlar "kağıtlar" (Kzk. kagazdar) vb.

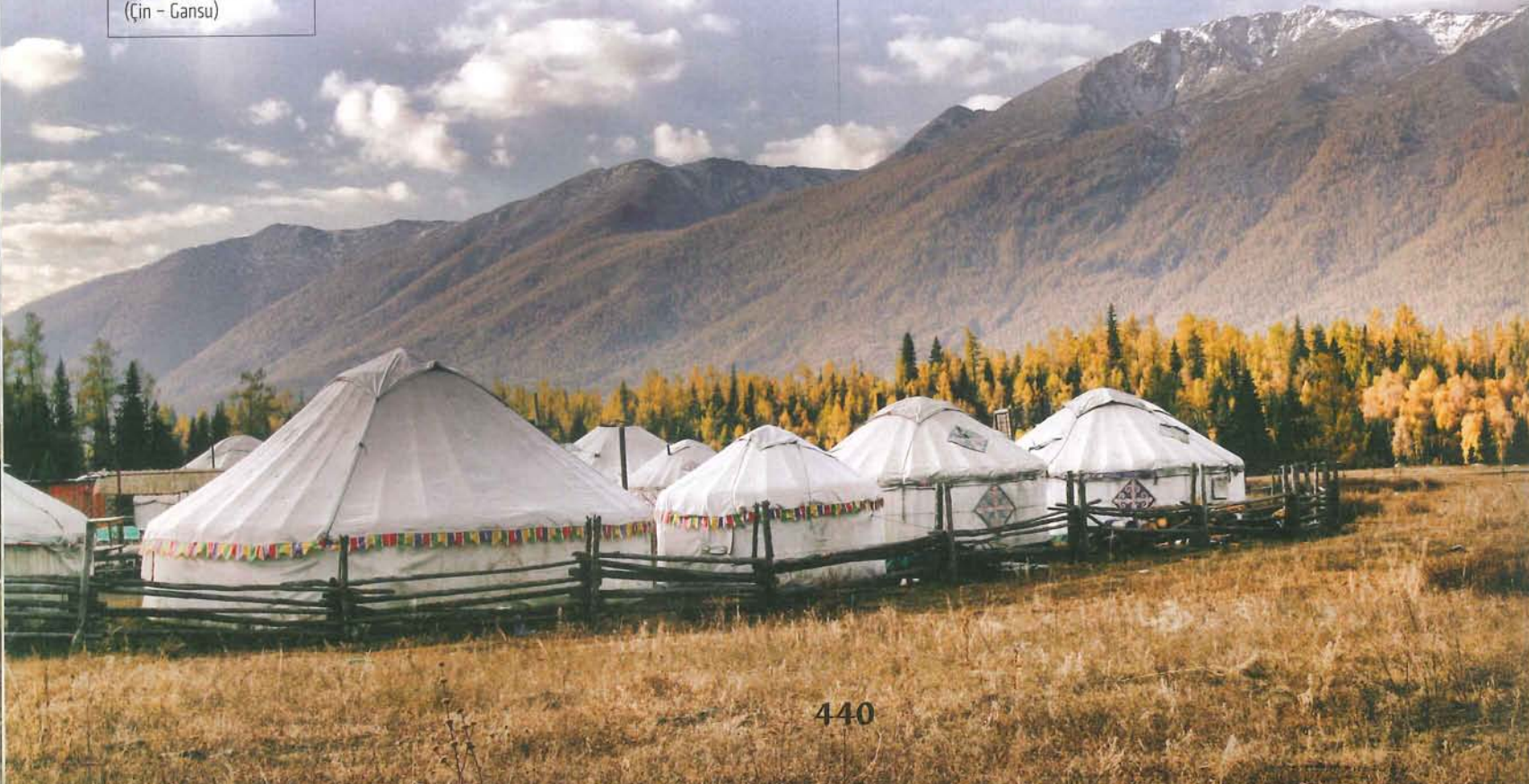
Sanı Uygurların yaşadıkları yaylalardan bir görüntü (Çin - Gansu)

Kırgızca

Kırgızlar adları Orhon yazıtlarında sık sık geçen eski bir Türk halkıdır. Kırgızlar 8. yüzyıl başlarında Sayan dağlarının kuzeyinde, yukarı Yenisey ırmağı vadilerinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu Yenisey Kırgızları 840'de Moğolistan'daki Uygur egemenliğine son vermişlerdir. Kırgızlar 16. yüzyılda Issık Köl bölgesindeki bugünkü yurtlarına göçmüşlerdir. Bugün Kırgızların büyük çoğunluğu Kırgızistan Cumhuriyetinde yaşar. Kırgızistan dışında, Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile kuzey Afganistan, Pakistan ve Çin'in Şinciang Uygur Özerk Bölgesinde de Kırgız toplulukları vardır. Güney Sibirya'daki Tuvalar, Hakaslar ve Altaylar arasında, hatta Başkurtlar arasında da Kırgız klan adları vardır.

Kırgızların toplam sayısı şöyledir: Kırgızistan'da 3.804.788 (2009 sayımına göre), Özbekistan'da yaklaşık 232.000 (2000 tahmini), Çin'de 186.708 (2010 sayımına göre), Rusya'da 103.422 (2010 sayımına göre; Kırgızca konuşanların toplam sayısı 80.306), Tacikistan'da 60.715 (2010 sayımına göre), Kazakistan'da 23.274 (2009 sayımına göre), Türkmenistan'da 2.284 (1995 sayımına göre), Ukrayna'da 1.128 (2001 sayımına göre; Kırgızca konuşanların toplam sayısı 208).

Kırgızca, Türk dilleri içinde en çok Altaycaya yakındır. Ancak, Kırgızca önemli ölçüde Kıpçaklaşmıştır. Kırgızcanın kuzey ve güney olmak üzere iki diyalekt grubu vardır. Kuzey diyalektleri Güney Sibirya Türk dillerine yakınlık gösterir. Güney diyalektleri ise İrancalaşmış Özbekçeden etkilenmiştir. Sovyet Devriminden sonra

kuzey diyalektlerine dayananarak Kırgız yazı dili yapılmıştır. 1924-1928'de Arap alfabesi ve 1928-1940'ta ortak Türk Latin alfabesi kullanılmış, 1940'tan bu yana ise Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Çin'deki Kırgızlar Arap alfabesiyle dillerini yazmaktadır.

Kırgızcanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. Sözcü başı /y/ foneminin /c/ye değişmesi: ET yalın > calın "alev", ET yögür- > cögür- "koşmak" vb.
2. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /ig/ ve /ug/ ses gruplarının /u/ya değişmesi: ET arıg > aru "temiz", OT koyug > koyu "koyu" vb.
3. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /ig/ ve /üg/ ses gruplarının /u/ye değişmesi: ET elig > elu "elli", ET körküg > körkü "güzel" vb.
4. Türlü ses gruplarının büzülmesi sonucu pek çok ikincil uzun ünlünün oluşması: ET agız > öz "ağız", ET buzagu > muzö "buzağı", ET ekegü > eko "ikisi birlikte", ET sünök > sok "kemik", vb.
5. Dudak çekimi (o-a > o-o, ö-e > ö-ö, ü-e > ü-ö): AT *kodon > koyon "tavşan", köl "göl", köldör "göller", yürek > cürök "yürek", cüröktör "yüreker" vb.

Özbekçe

Özbekler adlarını Altın Ordu emirlerinden Emir Özbek'ten alan Türk, Moğol ve İranlı karışımı bir Türk halkıdır.

Özbeklerin büyük çoğunluğu Özbekistan Cumhuriyetinde yaşar. Özbekistan dışında Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Rusya'da oldukça kalabalık Özbek toplulukları vardır.

Özbeklerin toplam sayısı şöyledir: Özbekistan'da 22.929.309 (2013 tahmini), Afganistan'da 2.799.726 (2013 tahmini), Tacikistan'da 1.046.647 (2010 sayımına göre), Kırgızistan'da 768.405 (2009 sayımına göre), Kazakistan'da 456.997 (2009 sayımına göre), Türkmenistan'da 407.109 (1995 sayımına göre), Rusya'da 289.862 (2010 sayımına göre; Özbekçe konuşanların toplam sayısı 273.451), Ukrayna'da 12.353 (2001 sayımına göre; Özbekçe konuşanların toplam sayısı 3.604), Çin'de 10.569 (2010 sayımına göre).

Modern

Özbekçe eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Özbekçe 1928'e kadar Arap alfabesiyle, 1928-1940'ta ortak Türk alfabesiyle yazılmış, 1940'tan beri Kiril alfabesiyle yazılmakta ve 1992'den bu yana ise Latin alfabesine geçmektedir.

Özbekçenin birçok diyalekti vardır. Bunlar başlıca üç grupta toplanabilir: Karluk diyalekti (veya Karluk-Çigil-Uygur diyalekti), Kıpçak diyalekti, Oğuz diyalekti. Bu diyalektlerin birçok ağzı vardır. Karluk diyalektinin Kuzey Özbek ağzı, Kazakistan'ın güneyinde yerleşik Özbeklerce konuşulur. Güney Özbek ağzları, Özbekistan'ın orta ve doğusu ile Afganistan'ın kuzeyinde yerleşik Özbeklerce konuşulur. Kıpçak diyalekti, yakın zamana kadar göçebe veya yarı göçebe olarak yaşayan Özbeklerce konuşulur ve Kazakçaya yakındır. Oğuz diyalekti, Özbekistan'ın güneybatısında yerleşik Özbeklerce konuşulur. Bu diyalekt, Türkmenistan'daki Kopet Dağları ve Amu-Derya diyalektleri ile İran'daki Horasan Türkçesiyle yakınlık gösterir ve belki de Oğuz grubu içinde bunlarla ayrı bir grup oluşturur.

Özbek yazı dili, 1929-1930 yıllarından 1937'ye kadar fonetik bakımdan ünlü uyumunun korunduğu Kuzey Özbek ağzına, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Taşkent ağzına dayanıyordu. 1937'de Özbek yazı dili fonetik bakımdan İrancalaşmış Taşkent ağzına, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Fergana vadisi ağzlarına dayandırıldı.

Özbek yazı dilinin başlıca özellikleri şunlardır:

1. İlk hecedeki /ag/ ses grubunun korunması: ET tag > tâğ "dağ", ET yagmur > yâmgir [yâmgır] "yağmur" vb.
2. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /g/ ve /g/ ün-

Manihaist Uygur metni
Huastuanif'tin ilk sayfası
(Londra - British Museum)

Appak Hoca Türbesi
(Kaşgar)

süzlerinin sırasıyla /k/ ve /k/ye değişmesi: ET kurug > kuruk "kuru", ET sarıg > serik [serik] "sarı", ET elig > ellik "elli", ET kiçig > kiçik "küçük" vb.

3. /a/ ünlüsünün /â/ya değişmesi (daha çok ilk hecede): ET bay > bây "zengin", ET sakal > sâkâl "sakal" vb.

4. /ı/ ünlüsünün, artdamaksıl /k/ ve /g/ komşuluğu dışında, /i/ye değişmesi: OT satıl- > sâtil- "satılmak", ET yıl > yil "yıl", fakat ET kışga > kiska [kıska] "kısık", OT yigın > yigin [yigın] "yığın", vb.

5. Damak ve dudak uyumlarının geniş ölçüde bozulması: âzGINE "çok az, azıcık", ikkâw "ikisi [birlikte]" vb.; otiriş "oturma, oturuş", öldiril- "öldürülmek" vb.

6. 3. kişi iyelik ekinden sonra beliren zamir /n/si- nin düşmüş olması: ârka-si-de "arkasında", orn-i-den "yerinden" vb.

7. İlk hecedeki /e/ ünlüsünün korunması, /e/ ünlüsünün de /e/ye değişmesi: ET erkek > erkek "erkek", ET yer > yer "yer" vb.; ET eski > eski "eski", OT yen- > yen- "yenmek" vb.

Kutadgu Bilig'in Timuri dönemi Uygur yazısıyla yazılmış nüshasından bir sayfa (Viyana-Avusturya)

Çağdaş Uygurca

Uygurların adı Orhon yazıtlarında geçer. 745'te Moğolistan'da devlet kurmuşlardır. Bu devlet 840'ta Kırgızlar tarafından yıkılınca Uygurlar Moğolistan'ı terkederek kısa süre sonra 9. yüzyıl ortalarında şimdiki ülkelerinde Koço ve Kansu devletlerini kurmuş, yerleşik hayata geçerek oradaki ahalilerle karışmıştır.

Uzunca bir süre Uygur adı kullanılmamış, ancak 1921'de bu bölgede yaşayan Türk dilli etnik grupların eski Uygurların doğrudan torunları olduğu varsayımına dayanılarak Çağatay dilli bölge halkı için etnik ad olarak Uygur adı seçilmiştir. Eski Uygurcadan ayırt etmek için bunların diline yeni Uygurca veya modern Uygurca denir.

Uygurların büyük çoğunluğu bugün Çin Halk Cumhuriyetinin Uygur Özerk Bölgesinde (Şinciang eyaletinde) yaşar. Çin dışında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da da Uygur toplulukları vardır.

Uygurların toplam sayısı şöyledir: Çin'de 10.069.346 (2010 sayımına göre), Kazakistan'da 224.713 (2009 sayımına göre), Kırgızistan'da 48.543 (2009 sayımına göre), Özbekistan'da yaklaşık 20.000 (2000 tahmini), Rusya'da 3.696 (2010 sayımına göre; Uygurca konuşanların toplam sayısı 1.049), Türkmenistan'da 1.204 (1995 sayımına göre), Ukrayna'da 197 (2001 sayımına göre; Uygurca konuşanların toplam sayısı 23).

Yeni Uygurca, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Yeni Uygurcanın pek çok diyalekti vardır. Bunlar başlıca üç grupta toplanabilir: Merkez diyalekt, Güney diyalekti, Doğu diyalekti (= Lopnor diyalekti). Merkez diyalektin ağızları Uygurların % 90'ı tarafından konuşulur. Çin'deki Uygurların yazı dili Merkez diyalektin Ürümçi ağızına, eski Sovyetler Birliğinde (genellikle Kazakistan'da) yaşayan Uygurların yazı dili ise Merkez diyalektin İli ağızına dayanır.

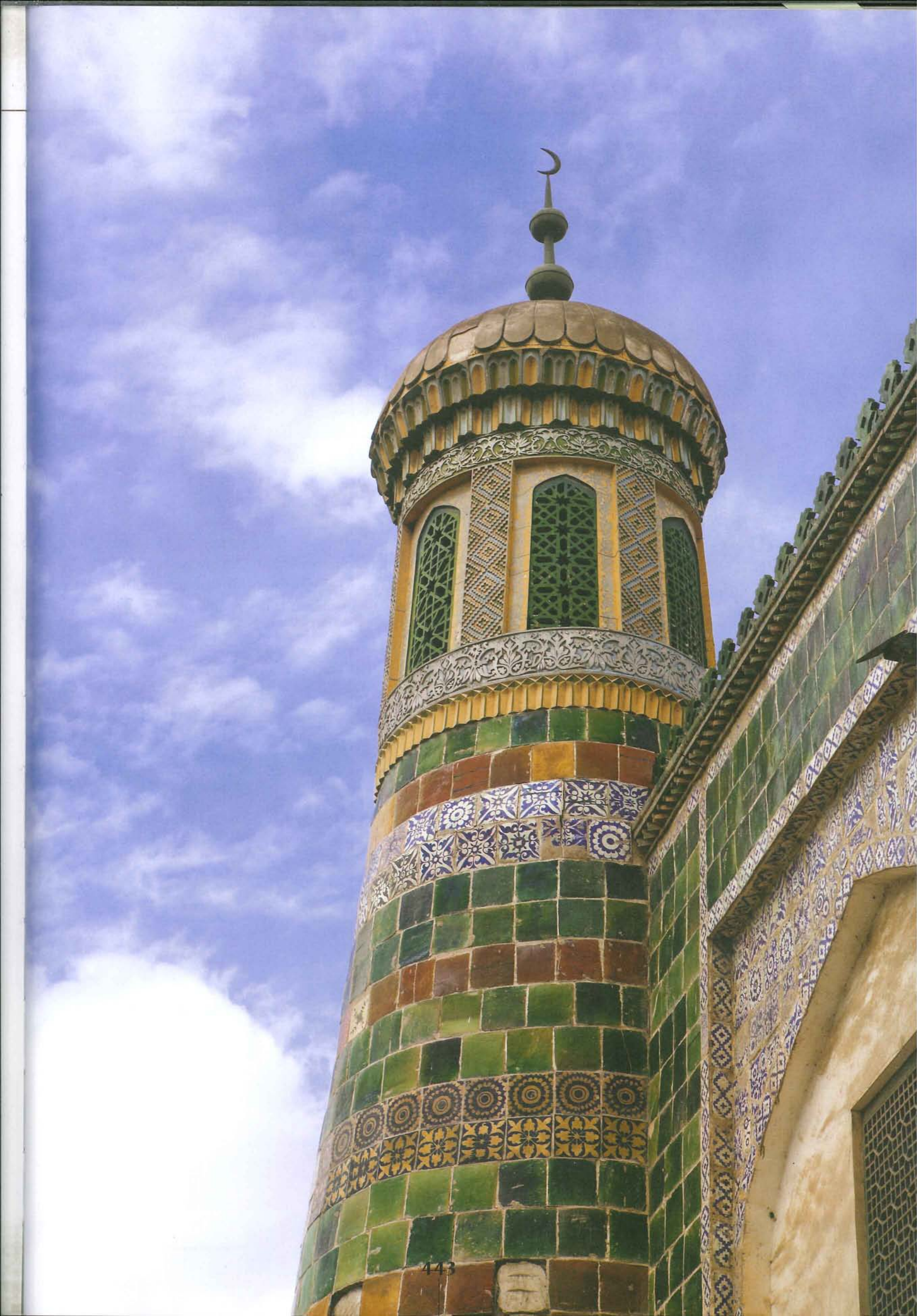
Uygurca Çin'de 1965'e kadar Arap alfabesiyle, 1965-1982'de Latin alfabesiyle yazılmış, 1983'ten beri ise yine Arap alfabesiyle yazılmaktadır.

Eski Sovyetler Birliği'nde konuşulan Uygurca ise 1930'a kadar Arap alfabesiyle, 1930-1947'de ortak Türk Latin alfabesiyle yazılmış, 1947'den bu yana ise Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Yeni Uygurcanın başlıca özellikleri şunlardır:

1. İlk hecedeki /ag/ ses grubunun korunması: ET tag > tag "dağ", ET yagmur > yamgur "yağmur" vb.
2. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /g/ ve /g/ ün-

süzlerinin sırasıyla /k/ ve /k/ye değişmesi: ET kurug > kuruk “kuru”, ET sasığ > sesik “pis kokan, pis kokulu”, ET elig > ellik “elli”, ET kiçig > kiçik “küçük” vb.

3. /ı/ ünlüsünün /i/ye değişmesi: OT satıl- > setil- “satılmak”, ET tırnak > tırnak “tırnak” vb.

4. 3. kişi iyelik ekinden sonra beliren zamir /n/si- nin düşmüş olması: arki-si-da “arkasında”, orn-i-din “yerinden” vb.

5. Açık ilk hecedeki /e/ ünlüsünün korunması: OT keçik- “gecirmek”, OT terek > terek “kavak” vb.

6. Kapalı ilk hecedeki /e/ ünlüsünün /e/ye değişmesi: ET yer > yer “yer”, ET yetmiş > yetmiş “70” vb.

7. Açık ilk hecedeki /e/ ünlüsü /e/ye değişmesi: ET berü > beri “beri”, ET kemi > keme “gemi” vb.

8. Gerileyici ünlü benzeşmeleri: baş-i > beşi “(onun) başı”, ET tarıg > terik “darı” vb.; OT aguz > oguz “ilk süt”, ET erük > örük “kayısı” vb.

9. Orta hecede ünlü daralması: alma+lar+ım > almilirim “emlalarım”, sözle-gin > sözlügin “konuşana!” vb.

10. Bazı sözcüklerde sözsonunda /ı, i/ ünlülerinin /a, e/ye değişmesi: ET yeti > yette “7”, ET yılki > yilka “at sürüsü” vb.

11. Sözbaşında ve /i, u, ü/ önün- de /y/ > /j/

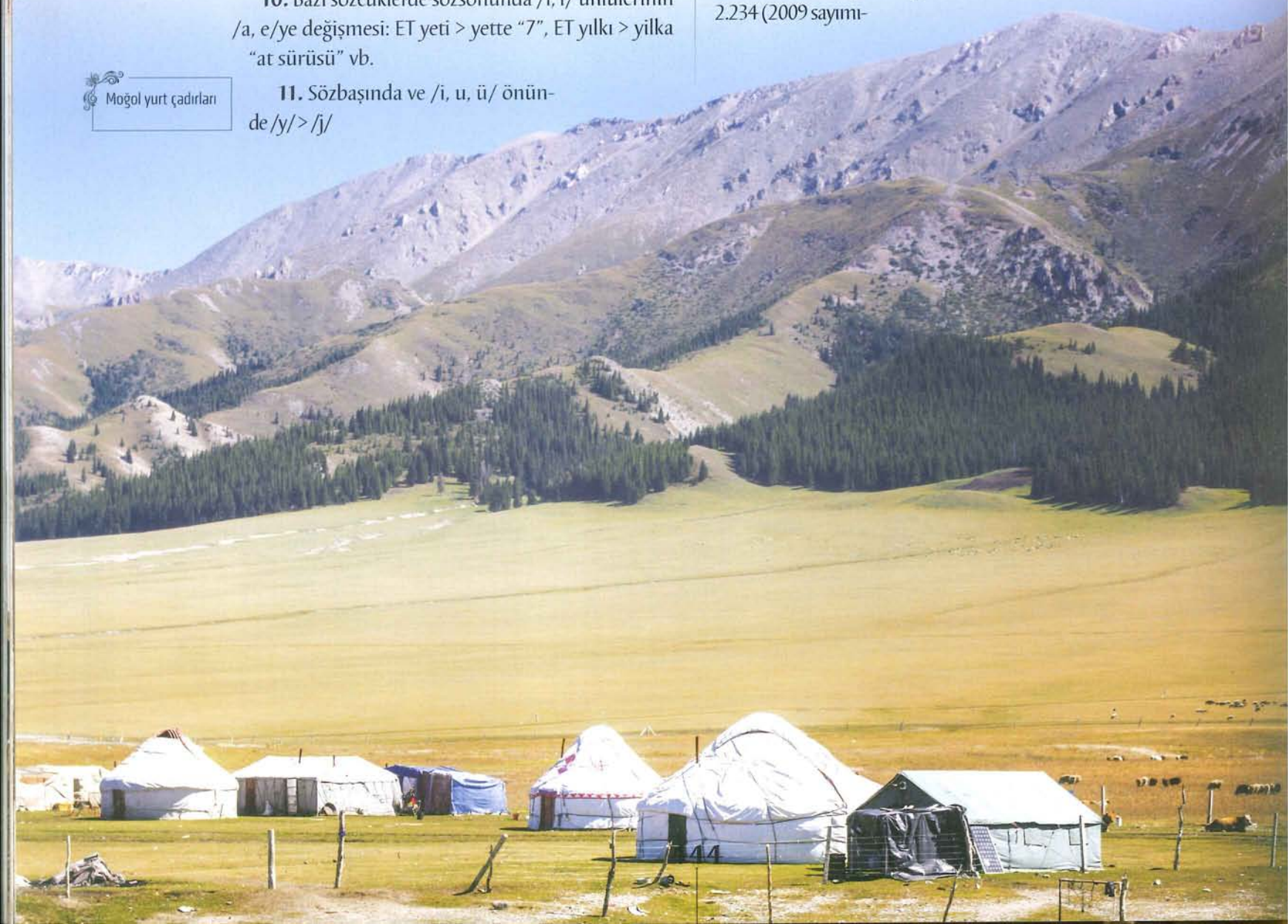
değişmesi (eski Sovyetler Birliği’ndeki yazı dilinde): OT yırak > yırak, jırak “uzak”, ET yigirmi > jigirme “20”, OT yut- > yut-, jut- “yutmak”, ET yük > yük, jük “yük” vb.

Türkmençe

Türkmen adı ilk kez Kaşgarlı’nın sözlüğünde geçer. Kaşgarlı Türkmen adını Oğuz etnik adı ile eşanlamlı olarak kullanır.

Türkmençe bugün başlıca Türkmenistan Cumhuriyetinde konuşulur. İran, Afganistan, Özbekistan, Pakistan, Rusya, Tacikistan’da da Türkmençe konuşan topluluklar vardır.

Türkmenlerin toplam sayısı şöyledir: Türkmenistan’da 4.248.000 (2013 tahmini; 1995 sayımına göre 3.401.936), İran’da 1.328.585 (2013 tahmini), Afganistan’da 933.242 (2013 tahmini), Özbekistan’da yaklaşık 152.000 (2000 tahmini), Pakistan’da 60.000 (2001), Rusya’da 36.885 (2010 sayımına göre; Türkmençe konuşanların toplam sayısı 30.767), Tacikistan’da 15.171 (2010 sayımına göre), Ukrayna’da 3.709 (2001 sayımına göre; Türkmençe konuşanların toplam sayısı 719), Kazakistan’da 2.234 (2009 sayımı-

na göre), Kırgızistan'da 2.037 (2012 tahmini).

Türkmenlerin yazı dili olarak gelişmesi Sovyet Devriminden sonra olmuştur. Türkmençe 1928'e kadar Arap alfabesiyle, 1928-1940'ta ortak Türk Latin alfabesiyle, 1940-1992'de Kiril alfabesiyle yazılmış, 1992'den beri Latin alfabesiyle yazılmaktadır.

Türkmenlerin birçok diyalekti vardır. Bunlar iki büyük grupta toplanabilir: 1. Teke, Sarık, Salır, Göklen, Yomud, Ersarı vb.; 2. Kopet Dağları vadileri ve Amu-derya kıyısındaki diyalektleri (Nohur, Anav, Eski, Suhrı, Arabacı, Kırac, Çandır, Mukrı, Hatap, Bayat, Çeges vb.). Kuzey Kafkasya'da Stavropol bölgesinde konuşulan Truhmen diyalekti de vardır. Türkmen yazı dili Teke ve Yomud diyalektlerine dayanır. Kopet Dağları vadileri ve Amu-derya kıyısındaki diyalektleri, Özbekçenin Oğuz diyalekti ve İran'daki Horasan Türkçesiyle yakınlık gösterir ve belki de Oğuz grubu içinde bunlarla ayrı bir grup oluşturur.

Horasan Türkçesi

Oğuz grubunun içerisinde yer alan Türk dillerindendir. İran'daki yazı dili olmayan Türk dillerinden birisidir. Ünlü uzunluklarını bir yönüyle korumasından dolayı Türkmenlerin içerisinde sayılmalıdır. Yakın olduğu diyalektler ise Türkmenlerin Amu Derya ve Özbekçenin Harezmi-Oğuz diyalektleridir. Bugünkü nüfusları ve bu nüfusun Horasan Türkçesini kullanma oranı konusunda kesin bilgiler vermek oldukça zordur.

Azeri Türkçesi

Azerilerin büyük çoğunluğu bugün başkenti Bakü olan Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran'da merkezi Tebriz olan Azerbaycan bölgesinde yaşamaktadır. Gürcistan'da da küçük Azeri toplulukları vardır. Doğu Anadolu'da, özellikle Iğdır, Kars, Ardahan illerinde de oldukça kalabalık Azeri toplulukları vardır. Kuzey Irak'ta, Kerkük ve Erbil'de kendilerine Türkmen diyen Azeriler yaşamaktadır.

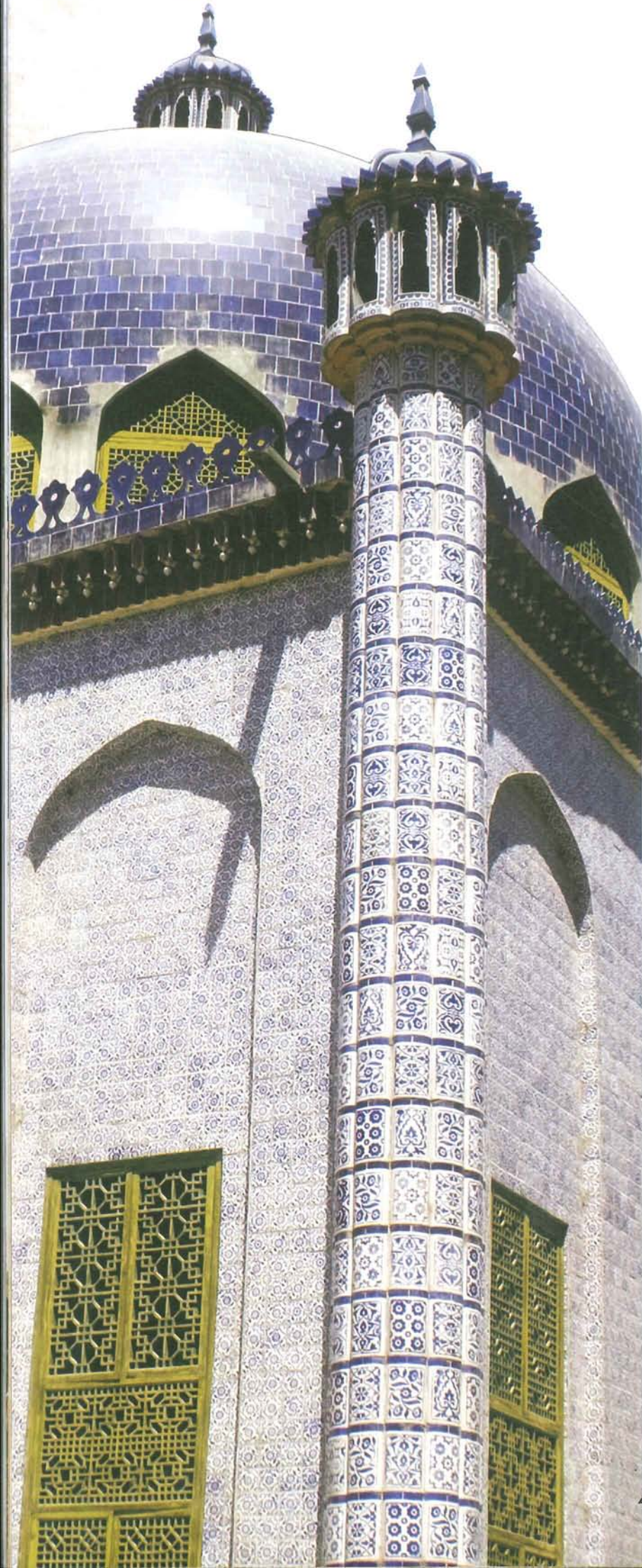
İran'ın Şiraz bölgesindeki Kaşkaylarla Eynallular ve Afganistan'daki Afşarların diyalektlerini Azeriden ayrı, Güney Oğuzcası olarak sınıflandıranlar da vardır.

Azerilerin toplam sayısı şöyledir: Azerbaycan Cumhuriyetinde 8.172.800 (2009 sayımına göre), İran'da yaklaşık 12.023.947 (2011 sayımına göre İran nüfusu 75.149.669 olup bunun % 16'sı olarak hesaplanırsa; İran'daki Azerilerin sayısı hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte 15.000.000, 14.500.000~18.000.000 veya 18.000.000~25.000.000 olarak gösteren veriler de vardır.), Rusya'da 603.070 (2010 sayımına göre; Azerice konuşanların toplam sayısı 473.044), Gürcistan'da 284.761 (2002 sayımına göre), Kazakistan'da 85.292 (2009 sayımına göre). Ukrayna'da 45.176 (2001 sayımına göre; Azerice konuşanların toplam sayısı 23.958), Türkmenistan'da 36.586 (1995 sayımına göre), Özbekistan'da yaklaşık 36.000 (2000 tahmini), Kırgızistan'da 17.267 (2009 sayımına göre).

Azeri Türkçesi başlıca Azerbaycan Cumhuriyetinde konuşulan Kuzey Azeri Türkçesi ve İran'da konuşulan

Çadırın içinde Türkmenleri gösteren gravür

Güney Azeri Türkçesi olmak üzere ikiye ayrılır. Azerbaycan Cumhuriyetinde başlıca dört diyalekt grubu vardır: 1. Doğu grubu (Kuba, Bakü, Şamahı, Muğan ve Lenkeran), 2. Batı grubu (Kazak, Gence, Karabağ diyalektleri), 3. Kuzey grubu (Şeki (Nuha) ve Zakatala-Kah diyalektleri), 4. Güney grubu (Nahçıvan, Ordubad, Yerevan diyalektleri).

Azeri diyalekti ile yazılmış ilk edebi ürünler 13. yüzyıla kadar gitmekle birlikte bunlar Tebriz ve Şirvan diyalektlerine dayanmıştır. 19. yüzyılın başında kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya ilhak edildikten sonra buradaki yazı dili, Şamahı-Bakü diyalektine dayanmaktadır. Modern Azeri yazı dilinin temelleri 19. yüzyıl ortalarında atılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinde Azeri Türkçesi 1929'a kadar Arap alfabesiyle, 1929-1939'da ortak Türk Latin alfabesiyle, 1939-1991'de Kiril alfabesiyle yazılmış, 1991'dan beri ise Latin alfabesiyle yazılmaktadır.

Azeri Türkçesinin başlıca özellikleri şunlardır:

1. Birincil uzun ünlülerin kısalması: AT *kan > gan "kan", AT *sut > süd "süt" vb.
2. /e/ foneminin korunması: AT *ën- > en- "inmek", AT *kēt- > ket- "gitmek" vb.
3. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, k, k, ç/ ünsüzlerinin sırasıyla /b, d, g, y, c/ye değişmesi: AT *tup > dib "dip", AT *at > ad "ad", AT *akar- > agar- "ağarmak", AT *çik > çiy "çiğ", AT *kēc > gec "geç" vb.
4. Kısa ünlülerden sonra gelen /k/ foneminin /H/ ya değişmesi: ET tok > toH "tok", ET yakın > yaHın "yakın" vb.
5. Sözbası /k/ foneminin /g/ya değişmesi: ET kat > gat "kat", ET kış > gış "kış" vb.
6. /g/ foneminin /y/ye değişmesi: OT ögün- > öyün- "övünmek", OT tügme > düyme "dügme" vb.
7. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /k/ foneminin /g/ya değişmesi: OT tokluk > toHlug "tokluk", ET yapırgak > yarpag "yaprak" vb.
8. Sözbası /y/ foneminin /ı, i, u, ü/den önce düşmesi: ET yıl > il "yıl", ET yigit "genç" > igid "yiğit", AT *yut- > ud- "yutmak", OT yüzük > üzük "yüzük" vb.
9. Bazı sözcüklerde ilk hecedeki /ı/ foneminin /i/ ye değişmesi: ET sıçgan > sıçan "sıçan, fare", ET yılan > ilan "yılan" vb.
10. Sözbası /b/ foneminin şu üç sözcükte /v/ye değişmesi: ET bar- "gitmek" > var- "varmak", AT *bar > var "var", AT *bēr- > ver- "vermek" vb.
11. AT *böl- "olmak" eylemindeki sözbası /b/ fo-

neminin düşmesi: *böl- > ol-

12. /n/ ünsüzünün /n/ye değişmesi: ET könl > könl "gönül", ET tınla- > dinle- "dinlemek" vb.

13. Bazı iki heceli sözcüklerde ünlüler arasındaki ünsüzlerin ikizleşmesi: ET sakal > saggal "sakal", AT yēti > yeddi "7" vb.

14. Metatezin sıkça bulunması: *çıplak > çıpag "çıplak", ET egsük > *eksük > eskik "eksik", ET köp-rüg > körpü "köprü", ET toprak > torpag "toprak" vb.

Türkçe

Türkçe, bugün başlıca Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan Türk halkının konuştuğu dildir. Bu dil, 11. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'yu fethedip önce Selçuklu devletini daha sonra da üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğunu kuran Oğuz Türklerinin dilidir. Türkler, Anadolu ve Rumeli'deki türlü etnik gruplarla karışmışlardır.

Türkçe, Türkiye Cumhuriyeti dışında Kıbrıs, Balkan ülkeleri, Rusya Federasyonu, Arap ülkeleri, Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturalya gibi yerlerde de konuşulur.

Bir araştırmaya göre 2007'de Türkiye Cumhuriyetinde 72.975.000 nüfusunun % 76,83'ü olan 55.484.000 Türk yaşıyor ve ana dili Türkçe olanların oranı ise nüfusun % 85,54'ü olan 62.433.032'dir.

Türkiye dışında yaşayan Türklerin toplam sayısı şöyledir: Almanya'da 2.463.277 (2006), Hollanda'da 626.990 (2006), Bulgaristan'da 588.318 (2011 sayımına göre), Fransa'da 490.046 (2006), ABD'de 250.000 (2006), Avusturya'da 228.182 (2006), İngiltere'de 203.335 (2006), Yunanistan'da 180.000 (2006), Belçika'da 169.165 (2006), Kıbrıs'ta 146.442 (2006), Suudi Arabistan'da 120.000 (2006), İsviçre'de 110.678 (2006), Rusya'da 105.058 (2010 sayımına göre; Türkçe konuşanların toplam sayısı 146.363, Ahıska Türklerinin toplam sayısı 4.825, Ahıska Türkçesi konuşanların toplam sayısı ise 2.025), Avusturalya'da 103.946 (2006), Kazakistan'da 97.015 (2009 sayımına göre), Kırgızistan'da 39.133 (2009 sayımına göre), Azerbaycan Cumhuriyetinde 38.000 (2009 sayımına göre), Ukrayna'da 8.844 (2001 sayımına göre; Türkçe konuşanların toplam sayısı 7.923, Ahıska Türklerinin toplam sayısı 336, Ahıska Türkçe konuşanların toplam sayısı ise 272).

Anadolu'da Selçuklular döneminde (13. yüzyıl sonlarına doğru) yazı dili olan Türkçenin birçok diyalekti

vardır. Bunlar başlıca iki grupta toplanır: Anadolu diyalektleri, Rumeli diyalektleri. Anadolu diyalektleri şu 3 altgruba ayrılır: Doğu Anadolu diyalektleri, Kuzeydoğu Anadolu diyalektleri, Batı Anadolu diyalektleri. Rumeli diyalektleri de şu 2 altgruba ayrılır: Doğu Rumeli diyalektleri, Batı Rumeli diyalektleri

Türkçe 13. yüzyıldan 1928 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılmış, 1928'den beri de Latin alfabesiyle yazılmaktadır.

Türkçenin başlıca özellikleri şunlardır:

1. Birincil uzun ünlülerin kısalması: AT *tort > dört, AT *yöl > yol vb.

2. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, k, k, ç/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında sırasıyla /b, d, ğ, c/ ye değişmesi: AT *at > ad, AT *kuçak > kucak, AT *akar- > ağar-, AT *koker- > göğer-, AT *kēçik- > gecik- vb.

3. Çokheceli sözcüklerin sonundaki /p, t, k, k, ç/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında /b, d, ğ, c/ ye değişmesi: çorap, çorab-ı; kanat, kanad-ı; kireç, kirec-i; uçak, uçag-ı; kemik, kemiğ-i vb.

4. /n/ ünsüzünün /n/ye değişmesi: ET könl > gönl "gönül", ET tınla- > dinle- "dinlemek" vb.

5. Sözbaşı /b/ foneminin şu üç sözcükte /v/ye değişmesi: ET bar- "gitmek" > var- "varmak", AT *bar > var "var", AT *bēr- > ver- "vermek" vb.

6. AT *böl- "olmak" eylemindeki sözbaşı /b/ foneminin düşmesi: *böl- > ol-

Sonuç: 6. yüzyılın ortasından itibaren İpek Yolu'nun muhafızları olarak ortaya çıkan Türkler, dillerini de İpek Yolu'nun başlangıcından son noktaya, İstanbul'a kadar bağlamış olup bu baği bugün de hala sürdürmektedirler. Yol üzerindeki bir çok dilin, kültürün birbiriyle tanışmasına vesile olmuşlardır. Bu görevleri bugün de sürmektedir.

Satuk Buğra Han Türbesi
detayı (Artuç / Atuş)
(karşı sayfa)

1987, s. 141-157.

MUALLİM CEVDET, İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği, İbn-i Battuta'ya Zeyl, Nşr. Cezair Yazar, İstanbul 2008.

OCAK, AHMET YAŞAR, Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme), Vakıflar Dergisi, Sayı: 12, Ankara 1978, s. 247-269.

ÖZTÜRK, YÜCEL, Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, 1475-1600, Ankara 2000.

ÖZYETGİN, A. MELEK, Altın Orda Devlet Geleneginde Uygur İzleri, International Journal of Central Asian Studies, Vol. 13, 2009, s. 441-458.

RABY, JULIAN-TANINDI, ZEREN, Turkish Bookbinding in the 15th Century, The Foundation of an Ottoman Court Style, Ed. Tim Stanley, London 1993.

SCHILTBERGER, JOHANNES, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1997.

ŞEKER, MEHMET, İbn Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik, Ankara 1993.

TAESCHNER, FRANZ, Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı, Çev. Nilüfer Epceli, Ed. Yücel Öztürk, İstanbul 2010.

TAŞKÖPRİ-ZÂDE AHMED EFENDİ, Şakâik-ı numâniyye, trc. Mecdi Mehmed Efendi: Şakâik-ı numâniyye ve Zeyilleri, I, Nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

TAVERNIER, JEAN-BAPTISTE, Tavernier Seyahatnamesi, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2006.

TOGAN ARINCALI, İSENBIKE, Moğollar Devrinde Çin'de Ticaret ve Ortak Tüccarları, Toplum ve Bilim, 25/26, Bahar-Yaz 1984, s. 71-90.

TORUN, ALİ, Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler, Ankara 1998.

TOURNEFORT, JOSEPH DE, Tournefort Seyahatnamesi, II. Kitap: Türkiye, Gürcistan, Ermenistan, Çev. Ali Berktaş, Ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2005.

WOOD, ALFRED C., Levant Kumpanyası Tarihi, Çev. Çiğdem Erkal İpek, Ankara 2013.

İpek Yolu Üzerinde Dinlerin Yayılması

Yrd. Doç. Dr. H. Ahmet ŞİMŞEK

ATASAĞUN, GALİP, Dinler Tarihi, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2013

TÜMER, GÜNAY - KÜÇÜK, ABDURRAHMAN, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, 3. Basım, Ankara 1997,

FOLTZ, RICHARD C., İpek Yolu Dinleri, Çev. Aydın Aslan, Medrese Yayınları, İstanbul 2006.

İpek Yolu Türk Dilleri

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ

..... Türk Dilleri - Giriş -, Hazırlayan: Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Bilge Su Yayınları, 2014 Ankara.

BASKAKOV, N. A., Vvedeniye v izučeniye tyurkskih yazıkov, Moskva 1962.

BOZKURT, FUAT, Türklerin Dili. Ankara 2002.

ERCİLASUN, AHMET B., Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

DENY, JEAN, KAARE GRØNBECH, HELMUTH SCHEEL, Zeki Velidi, Togan Yayınları, Philologiae Turcae Fundamenta, I, Wiesbaden 1959.

JOHANSON, LARS, ÉVA Á. CSATÓ, The Turkic Languages, Routledge, London and New York, 1998.

MENGES, K. H., The Turkic Languages and Peoples, Wiesbaden 1968, 1995.

..... Türk Dünyası El Kitabı, Cilt:2, Dil-Kültür-San'at, Ankara 1976, 1992.

Kültürel Etkileşimde İpek Yolu'nun Rolü Ve Önemi

Yrd. Doç. Dr. Nuri SEÇGİN

ABUDUKELİMU, BUMAİRİMU, Çin Kaynaklarına Göre Taoizm, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

AKBİYİK, A.HAYRÜNNİSA, Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları, Bilig, Cilt: 30, Ankara 2004, s. 151-171.

ALKAN, NİLÜFER, 15. ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolu'nda Kervanlar, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 11, 2006/2, s. 141-157.

ALYILMAZ, CENGİZ, İpek Yolu ve Orhun Yazıtları, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, Erzurum 2004.

BAŞGÖZ, İLHAN, Bir Atasözümüzün Yediyüz Yıllık Tarihi, İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (1-7 Temmuz 1993/Ankara), Ankara 1995, s. 79-84.

BECKWITH, CHRISTOPHER I., İpek Yolu İmparatorlukları, Çev. Kürşat Yıldırım, Ankara 2011.

BERKİN, A.RIZA, İpek Yolu, Ankara 1981.

BEZER, GÜLAY ÖĞÜN, Karahanlılar'ın İslamiyeti Kabullerine Farklı Bir Bakış, Düünden Bugüne İpek Yolu: Beklentiler ve Gerçekler, Yay. Haz. Emel Kefeli-Ahmet Taşağıl-Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür-Özlem Deniz Yılmaz, İstanbul 2008, s. 194-199.

BİRDOĞAN, NEJAT, Anadolu Alevilerinin Sözlü Kültür Ürünlerinde Asya İzleri, İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri 1-7 Temmuz 1993/Ankara, Ankara 1995, s. 85-94.

CAHEN, CLAUDE, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1984.

CASSON, LİONEL, Antik Çağ'da Seyahat, Çev. Nalan Özsoy, İstanbul 2008.

CEZAR, MUSTAFA, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul 1977.

ÇANDARLIOĞLU, GÜLÇİN, Sarı Uygurlar (Kan-Chou Uygur Devleti) ve İpek Yolu, Düünden Bugüne İpek Yolu: Beklentiler ve Gerçekler, Yay. Haz. Emel Kefeli-Ahmet Taşağıl-Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür-Özlem Deniz Yılmaz, İstanbul 2008, s. 108-113.

ÇIBLAK, NİLGÜN, Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler, Türk Kültürü, Y.XL, Sayı: 474, 2002, s. 605-614.

ÇORUHLU, YAŞAR, Erken Devir Türk Sanatı, İstanbul 2011.

ÇORUHLU, YAŞAR, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul 2011.

DEMİRCİ, KÜRŞAT, Tesbih, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 40, İstanbul 2012, s. 532-533.

DERMAN, ÇİÇEK-İNCİ A. BİROL, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, İstanbul 2012.

DİYARBEKİRLİ, NEJAT, İpek Yolu ve Türkler: Sanat ve Mimariye Doğu-Batı Yolunda Yaptıkları Katkıları, Düünden Bugüne-İpek Yolu: Beklentiler ve Gerçekler, Yay. Haz. Emel Kefeli-Ahmet Taşağıl-Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür-Özlem Deniz Yılmaz, İstanbul 2008, s. 15-33.

DOSSYMBAYEVA, AİMAN, İpek Yolu ve Kazak Bozkırlarındaki Türk